

Institutul Ludwig Boltzmann pentru
Studiul Problematicii Religioase a
Integrării Europene

*PENTRU O DEMOCRAȚIE A
VALORILOR: STRATEGII DE
COMUNICARE RELIGIOASĂ ÎNTR-O
SOCIETATE PLURALISTĂ*

Seminar internațional organizat la
Colegiul Noua Europă, București
30 noiembrie - 1 decembrie 2001

Colegiul Noua Europă

Redactor: Irina Vainovski-Mihai

Pentru o democrație a valorilor: Strategii de comunicare
religioasă într-o societate pluralistă

Copyright © 2002 – Institutul Ludwig Boltzmann pentru
Studiul Problematicii Religioase a
Integrării Europene și
Colegiul Noua Europă

ISBN 973-85697-3-7

Rațiunea unei întâlniri. Urgența de a „banaliza” comunicarea socială creștină

Teodor BACONSKY

Colocviul nostru își propune să clarifice, pe cât posibil, conceptul unei democrații a valorilor. Și, de asemenea, să identifice strategiile capabile să garanteze inserția mesajului creștin în țesutul social al României post-comuniste.

De aproape un deceniu, țara noastră se numără, dincolo de tresăriri și reculuri, printre noile democrații europene. Fostele dictaturi comuniste s-au transformat în parteneri ai Occidentului. Foarte curând, aceste state – devenite membre ale Uniunii Europene – vor contribui la destinul global al continentului nostru în secolul al XXI-lea. Românii – care includ cel mai ridicat procent de euro-entuziaști – își doresc realizarea Uniunii Europene extinse și pentru că revoluția anticomunistă din 1989 a făcut în România cel mai mare număr de victime. Opinia publică pare convinsă că, fără a întrupa raiul terestru, democrația rămâne singurul sistem politic perfectibil. Omul modern nu a inventat nimic mai bun. Iar omul în general nu poate aștepta, ca persoană, un tratament mai bun decât acela pe care democrația i-l garantează. Tocmai pentru că este perfectibilă, democrația trebuie să fie mereu chestionabilă. Ce fel de democrație? Cum dozăm ingredientele? Unde ne oprim și ce nu putem negocia? E normal ca fiecare persoană – și cu atât mai mult fiecare creștin – să-și pună asemenea întrebări și să le discute împreună cu actorii sociali sau instituționali din jurul său.

Formulând proiectul unei democrații a valorilor, colocviul nostru încearcă să aducă, într-o asemenea dezbatere, câteva elemente de răspuns. Ne propunem să identificăm valorile pe care se sprijină *binele comun*. O asemenea reflecție etică pare deplasată într-o lume românească dornică să ardă etapele multiplelor sale întâzieri. Noi socotim însă că etica își are locul bine determinat în noua societate românească. La începutul anilor '90, președintele ceh Vaclav Havel compara prăbușirea comunismului și tranziția statelor din Est spre economia de piață cu trecerea de la o grădină zoologică la o junglă. Fără a ne fi dor de „grădina zoologică”, nu ne dorim nici să trăim într-o „junglă”. În mijlocul atâtor dezamăgiri și ambiguități, simțim nevoia unui proiect de societate capabil să ne separe de comunism fără a ne împinge în coșmarul unui darwinism social inclement. Ne pasă cum vor trăi în România generațiile viitoare. Avem chiar pretenția legitimă că propriile noastre vieți mai pot fi încă modelate sub semnul unei civilizații solidare.

Atunci când cineva desenează un proiect de societate, el are datoria și interesul de a antrena în discuție toți actorii semnificativi, de la ONG-uri și structurile administrației publice, până la partidele politice democratice, trecând prin mass-media și nelăsând deoparte înțelepciunea Bisericilor. La noi, fiecare dintre acești actori se străduiește să-și joace bine rolul. Lipsește însă reflexul dialogului. E grav că nu am reușit să producem un minimum de consens asupra societății în care vrem să trăim. Opiniile circulă, nesistematic și contradictoriu, iar rezultatul se lasă așteptat. Sunt admiratorul sincer al contradicției ca instrument al dezbaterii. Însă n-am deloc impresia că șocul unor viziuni diferite poate fi absorbit doar prin politica-spectacol. Dialogul efectiv nu este întotdeauna sinonim cu ritualul mediatic. Or, la noi, toți vorbesc și nimeni nu-l ascultă pe celălalt. Parlamentari, miniștri, jurnaliști, creatori de opinie

– toată lumea e prezentă pe ecrane, fără discernământ și, adesea, departe de orice regulă. Într-un atare climat, e mai ușor să-ți imaginezi o pisică în pijama decât o elită locală în stare să genereze un proiect social dominant. Un punct de reper există: e vorba despre această mitică „integrare europeană” pe care toți o evocă și pe care fiecare o percepe la niveluri de pertinență dramatic decalate.

Priviți de la distanță, românii trăiesc deja în plină societate a comunicațiilor. Cine se apropie se lovește în schimb de rumoarea unor monologuri etanșe. Ce se petrece în realitate? Politicienii se împart între vidul retoricii populiste și substanța unor afaceri netransparente. Jurnaliștii pendulează între obediență și radicalism. Personalitățile academice s-au grupat fie într-o elită burgheză, fie într-un proletariat demotivat, mulțumindu-se să călătorească (în primul caz) sau resemnându-se cu o condiție mizeră (în cel de-al doilea). De partea lui, clerul își face auzită vocea numai pe durata oficiilor liturgice. În țara noastră trăiesc mai bine de zece mii de preoți ortodocși. Cei mai mulți sunt implicați într-o lucrare pastorală onorabilă. Diocezele au creat rețele de solidaritate locală, mai ales dacă episcopul titular aparține tinerei generații. Am putea cita o lungă listă de exemple. Cu toate acestea, există un clivaj între comunitatea credincioșilor și societatea civilă. Deși majoritatea românilor aparține ambelor sfere, acestea rămân separate atât la nivelul mentalităților, cât și la acela al expresiei publice.

Din fericire, Biserica Ortodoxă Română s-a adaptat noului context democratic, pe care l-a legitimat simbolic și pe care l-a încurajat onest. Din nefericire, ea nu a învățat să comunice în mod eficient. Sfântului Sinod îi lipsește o strategie de comunicare socială demnă de acest nume. E adevărat că mai toate eparhiile publică câte un lunar sau au propria editură

teologică. În două cazuri – Iași și Cluj – au fost create chiar posturi de radio FM. Dar Biserica a refuzat până acum elaborarea unei gândiri dedicate priorităților de comunicare la nivel național și internațional. Dacă, la mijlocul anilor '60, Biserica Catolică a ieșit din Conciliul II Vatican cu încredințarea că societățile occidentale necesită o nouă evanghelizare, ortodocșii se leagănă până astăzi în iluzia că generațiile confiscate și deformate de ideologia comunistă și-ar fi păstrat întru totul credința creștină. Cum se explică un asemenea optimism desigur exagerat? În primul rând prin persistența ideologiei ortodoxiste din anii '30, care identifică etnocentric națiunea și confesiunea. În al doilea rând, prin inerția formularisticii oficiale din anii '80, care a preluat extremismul religios interbelic pentru a-l recicla sub forma „laică ” a național-comunismului. În fine, din lipsa unui termen de comparație, pentru că și alte Biserici Ortodoxe – inclusiv cea greacă – practică același triumfalism consolator. Potrivit acestor viziuni reciproc întărite, „poporul” – conceput ca entitate compactă – ar fi *naturaliter christianus*. Axioma de la care se pornește este aceea că „românii s-au născut creștini”. Nu există o dată a botezului lor oficial, după convertirea unui rege. Și dacă au apărut în istorie ca popor creștin, există toate argumentele ca el să rămână așa, independent de evenimente și de contextul cultural regional, european sau mondial. Aici apar o serie de probleme netematizate în discursul oficial ecleziastic, dar cât se poate de reale. Bunăoară aceea că un cetățean român neortodox are probleme de identitate. Sau aceea că intelectualii – purtători inevitabili ai unei conștiințe critice – se află la marginea, dacă nu cumva în afara Bisericii. În alți termeni, dacă BOR rămâne pe terenul ideologic pe care stă acum, ea riscă să intre în conflict cu practicile și normele oricărei democrații funcționale.

Din păcate, nu doar democrația are dificultăți cu această viziune, ci și Biserica însăși. Logica substanțialistă a „poporului drept-credincios” – inhibă orice diagnostic obiectiv. Pornindu-se de la această logică, secularizarea galopantă a moravurilor, răspândirea sectelor neoprotestante, indiferența religioasă a multor tineri sau ignoranța teologică a elitelor culturale nu mai apar ca probleme ale Bisericii Ortodoxe, ci mai curând ca patologii respingătoare, de care trebuie doar să te ferești. Tinerii preferă Bisericii, discoteca? Nu veți vedea nici un preot ortodox care intră într-un local de noapte, pentru a vorbi cu acești adolescenți debusolați, aflați între ispita consumului de droguri și tentația unei emigrări nesigure. Aveți însă toate șansele de a citi vreun comunicat oficial care deplânge, în termeni demodați, maleficiile modernității. Încearcă politicienii să pledeze pentru adoptarea valorilor occidentale? Biserica se mobilizează, aprobă formal mișcarea de aliniere, dar nu creează în paralel vreun departament de studii europene în cadrul numeroaselor sale facultăți de teologie și nici nu se grăbește să-și desemneze reprezentantul pe lângă Consiliul European, deși alte Biserici Ortodoxe au obținut demult statutul de observator.

Adesea, asemenea reacții rău ajustate se asociază cu oroarea oficială față de orice evaluare necompletă a realităților ecleziale. În loc să stimuleze judecata critică înăuntrul comunității și să țină seama de criticile din afara ei, Biserica se refugiază într-un limbaj de persecuție, din perspectiva căruia orice „diferență de opinie” apare ca un atac generic împotriva creștinismului. Izolarea mediatică și marginalizarea publică de care suferă Biserica Ortodoxă Română sunt în bună măsură determinate de aceste habitudini „mentale” conservatoare, dar și de o agendă „politică” plină de întâlniri ratate. Așa de pildă, nici acum BOR nu pare dispusă

să se separe de Stat, pentru a-și lua soarta în propriile mâini și, mai ales, pentru a-și cuceri „libertatea profetică”. Statul nu i-a restituit proprietățile, nu a introdus un impozit ecleziastic și nu a reușit să promulgeze o nouă Lege a Cultelor. De partea ei, Biserica acceptă ca preoții să fie parțial salariați din bugetul public și nu se poate mișca fără fondurile alocate de guvern pentru restaurări sau construcții.

Nici agenda „teoretică” a ortodoxiei românești nu stă prea strălucit. În august 2000, după cinci ani de eforturi teologice, Patriarhia Moscovei a publicat prima doctrină socială adoptată vreodată în aria creștinismului răsăritean. Rușii – impregnați de mitologia „celei de-a treia Rome” – au dorit să marcheze bimilenarul creștin printr-un gest de responsabilitate spirituală. BOR nu a adoptat nici o reacție oficială și nu s-a ostenit să popularizeze acest document. Un eveniment crucial în viața creștinismului răsăritean a rămas practic ignorat de opinia publică din România, iar documentul rusesc a circulat ca pe vremea samizdatului comunist în fotocopii aproape „clandestine”. Deși geografic mai apropiată de lumea catolică, BOR a receptat cu mai mare lentoare unda de șoc a Conciliului II Vatican. În urma unor dialoguri cu diferiți episcopi români, am constatat că, din punctul lor de vedere, Ortodoxia se poate lipsi de o „doctrină socială” întrucât... Biserica este deja prezentă, filantropic, în viața cotidiană a românilor! Cu alte cuvinte, doctrina socială este pur și simplu confundată cu un soi de „teorie a iubirii aproapelui”, pe bună dreptate redundantă, de vreme ce Noul Testament însuși a făcut din aceasta datoria de căpătâi a oricărui creștin...

Colocvii precum acesta nutresc ambiția de a clarifica cât de cât asemenea suprapuneri. Laicatul instruit are, cred, obligația de a vorbi despre doctrina socială a Bisericii. Ea nu demolează tradiția, ci îi dă doar un chip contemporan, aducând

totodată răspunsuri la întrebări pe care Părinții Bisericii nu aveau cum să și le pună. Doctrina socială – din care ar trebui să facă parte și strategiile de comunicare ale Bisericii noastre – este cadrul teologic menit să precizeze raporturile creștinismului cu democrația și cu statul modern. Ea explică poziția Bisericii față de evoluțiile juridice și constituționale ale societăților post-iluministe, încercând o sinteză între drepturile omului și datoriile creștinului față de lumea de astăzi. Ea este totodată vehiculul teoretic de afirmare a principiilor fundamentale pe care se sprijină o democrație respectuoasă cu valorile creștine: principiul subsidiarității, al solidarității și al responsabilității. Doctrina socială i-ar putea expune creștinului instruit învățătura Bisericii față de dilemele bioeticii, sexualitate, viața politică sau provocările ecologiei. Tradiția – biblică sau patristică – cuprinde datele fundamentale ale unei asemenea învățături de credință. Dar ea trebuie prelucrată creator, într-un limbaj care include evoluția culturală a umanității „occidentale” din ultimele trei secole.

Legătura ombilicală dintre Stat și Biserica majoritară contravine deopotrivă pluralismului confesional inerent sistemelor democratice și datoriei Bisericii de a rămâne fidelă numai Întemeietorului său, chiar dacă această fidelitate este plătită prin martiriu. Va mai trece timp până ce dezbateră despre caracterul „național” al BOR își va găsi o soluție conformă cu regulile democratice și cu pretențiile ridicate de alte confesiuni din România. Între timp, BOR este adesea condiționată politic, fie pentru a legitima simbolic un guvern sau altul, fie pentru a nu-l critica, indiferent de acțiunile acestuia. Cred că abia viitoarea generație episcopală va înțelege că ecleziologia bizantină a „simfoniei” dintre Stat și Biserică este anacronică în secolul al XXI-lea. În actualul Sfânt Sinod, vechile reflexe sunt deocamdată victorioase. Nimeni nu pare

să accepte ideea că regimurile democratice nu implică sacralizarea puterii. Or, atunci când o Biserică nu înțelege sufragiul universal ca mecanism necesar și suficient al procedurilor democratice, ea nu se va grăbi să sancționeze, la nivel doctrinar, realitatea juridică a drepturilor și obligațiilor cetățenești.

Spre deosebire de creștinismul occidental, creștinismul oriental nu a pățimit de pe urma revoluțiilor moderne. Dimpotrivă, Bisericile Ortodoxe au sprijinit mișcările populare dintre 1848 și 1948, văzându-le ca instrumente de emancipare națională a popoarelor balcanice. Din motive istorice regionale, Bisericile Ortodoxe au fost promotoarele energice ale ideii de progres social. Un cler cu o condiție socială precară, problema națională în Transilvania, difuzarea Iluminismului prin mediile intelectuale greco-catolice și o anume vocație compasivă prezentă în ereditatea Părinților Capadocieni explică, fie și în parte, înclinația Ortodoxiei moderne spre o sensibilitate politică de stânga. Chiar și când a favorizat naționalismul mistic al revoluției române de extremă dreaptă, în anii '30, BOR a rămas credincioasă aceleași „compasiuni” față de starea „nenorocită” a poporului.

Poate surprinde faptul că, în pofida rezonanței față de programele sociale, BOR a rămas până astăzi fără o doctrină socială proprie. Printre alte explicații posibile, eu socotesc că respectiva lacună este determinată de exagerarea atitudinii anticatolice de-a lungul secolului al XIX-lea. Elitele ortodoxe s-au arătat mai curând indulgente cu Montesquieu, Rousseau și Voltaire, dar au refuzat joncțiunea cu o gândire socială catolică mai întâi ignorată și, mai apoi, acuzată de „compromisuri” cu „lumea”. În vreme ce – pe tot parcursul secolului al XX-lea – clasa politică occidentală s-a solidarizat neîncetat cu elitele laice din Răsăritul Europei, Bisericile

Ortodoxe nu au privit catolicismul ca pe aliatul lor natural în lupta contra efectelor perverse ale modernității. Formulată în acești termeni, chestiunea dialogului ecumenic transcende cadrele unei ecleziologii a primatului papal. Ea privește mai degrabă voința și puterea creștinismului postmodern de a participa la construcția europeană, pe baza unui model intelectual mai puțin amnezic.

De mai mulți ani, am încercat să conving opinia ortodoxă cu privire la urgența de a răspândi principiile și practicile unei comunicații sociale creștine de tip occidental. Acest deziderat pios s-ar putea realiza dacă Bisericile Ortodoxe ar colabora cu Biserica Catolică pe terenul unei doctrine sociale menite să le arate laicilor calea de mijloc între asumarea tradiției și modelarea creștină a democrațiilor postcomuniste. Ar fi cazul ca măcar la începutul mileniului al III-lea, teologii și episcopii să iasă din labirintul polemicilor despre „urmașul lui Petru” sau „purcederea Sfântului Duh”, nu pentru că aceste probleme ar fi neglijabile, ci pentru că laicatul creștin de astăzi așteaptă răspunsuri la întrebări de cu totul alt ordin.

Ce ar fi de făcut? Evident, colocviul ale cărui lucrări sunt publicate în prezentul volum are doar menirea de a face inventarul unor dificultăți și de a schița, modest, câteva posibile soluții. Dacă ecoul său va suficient de amplu, ne-am putea gândi la un parteneriat între Consiliul Pontifical pentru Comunicare Socială, Institutul Ludwig Boltzmann pentru Studiul Problematicii Religioase a Integrării Europene și Colegiul Noua Europă. Pe durata mandatului meu ca ambasador al României pe lângă Sfântul Scaun, am avut ocazia de a cunoaște îndeaproape admirabilul dinamism al Consiliului coordonat de Monseniorul Patrick Foley, care a onorat colocviul nostru printr-o contribuție incitantă. O primă expresie a doritului parteneriat ar putea fi traducerea în română a sintezelor și

documentelor apărute sub egida Consiliului. Nimeni nu ne împiedică să imaginăm organizarea, la București, a unui congres dedicat comunicării sociale la nivelul Bisericilor europene. În septembrie 2001, Consiliul Pontifical pentru Familie împreună cu Patriarhia Română au organizat o reuniune dedicată familiei creștine, la care au fost prezenți Patriarhul Teoctist, Cardinalul Lopez Trujillio și principalii demnitari ai statului român. Mi se pare natural să ne lășăm inspirați de succesul acestui precedent. Ca și de speranța că democrația (pe care ne-o dorim) și valorile creștine (în care credem) vor face casă bună în Europa de mâine.